

PAUL
JOHNSON
INTELEKTUÁLOVÉ

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha zkoumá mravní a kritické postoje jistých předních intelektuálů, kteří se pokoušeli radit lidstvu, jak by si mělo počínat. Snažil jsem se držet spíš faktů než pocitů, a pokud to bylo možné, vycházel jsem z prací, dopisů, deníků, pamětí a zaznamenaných projevů dotyčných výtečníků. Podrobnosti z jejich životů jsem čerpal z množství životopisů, z nichž nyní uvedu ty nejdůležitější. V Rousseauově případě mi nejlépe posloužila díla Lestera G. Crockera *Jean-Jacques Rousseau: The Quest, 1712–1758* (Tažení Jeana-Jacquesa Rousseaua, New York 1974) a *Jean-Jacques Rousseau: The Prophetic Voice, 1758–1783* (Jean-Jacques Rousseau: Prorocký hlas, New York 1973). Vychutnal jsem si rovněž říznou polemiku J. H. Huizingy *The Making of a Saint: the Tragi-Comedy of J.-J. Rousseau* (Stvoření světce: Tragikomedie J.-J. Rousseaua, Londýn 1976). U Shelleyho jsem spoléhal především na vynikající knihu Richarda Holmese *Shelley: The Pursuit* (Honba za Shelleyem, Londýn 1974), byť nesouhlasím s autorovou teorií o nemanželském dítěti. U Marxe jsem čerpal zejména z monografie Roberta Paynea *Marx* (Londýn 1968). Ibsenovým příkladným životopiscem se v mých očích stal Michael Meyer v díle *Henrik Ibsen: I. The Making of a Dramatist, 1828–1864* (Henrik Ibsen. Sv. 1: Stvoření dramatika, Londýn 1967); *II. The Farewell to Poetry, 1864–1882* (Sv. 2: Rozloučení s poezií, Londýn 1971); *III. The Top of a Cold Mountain, 1886–1906* (Sv. 3: Vrcholek chladné hory, Londýn 1971), ale ocenil jsem též překlad práce Hanse Heiberga *Ibsen: Portrait of the Artist* (Ibsen: Portrét umělce, v angl. Londýn 1969) a Bergliota Ibsena *The Three Ibsens* (Tři Ibsenové, v angl. Londýn 1951). Z množství životopisů Lva Nikolajeviče Tolstého jsem vycházel především z díla Ernesta J. Simmonse *Leo Tolstoy* (Lev Tolstoj, Londýn 1949), ale využil jsem i výjimečně kritický náhled Edwarda

Crankshawa v díle *Tolstoy: The Making of a Novelist* (Tolstoj: Zrození romanopisce, Londýn 1974). U Emersona jsem vycházel z děl Joela Porteho, zvláště z knihy *Representative Man: Ralph Waldo Emerson in His Time* (Typický člověk své doby Ralph Waldo Emerson, New York 1979). U Hemingwaye mi posloužily dva vynikající nedávné životopisy: *Hemingway* od Jeffa Meyerse (Londýn, 1985) a *Hemingway* Kennetha S. Lynna (Londýn 1987), podobně jako starší práce Carlose Bakera *Hemingway: A Life Story* (Ernest Hemingway: Životní příběh velikého spisovatele, New York, 1969). U Brechta se opírám o práci Ronalda Haymana *Bertolt Brecht: A Biography* (Bertolt Brecht: Životopis, Londýn 1983) a brilantní studii Martina Esslina *Bertolt Brecht: A Choice of Evils* (Bertolt Brecht: Menší zlo, Londýn 1959). Životopisné informace o Russellovi jsem čerpal především z knihy Ronalda W. Clarka *The Life of Bertrand Russell* (Život Bertranda Russella, Londýn 1975). Sartrův život jsem studoval zejména prostřednictvím díla Annie Cohenové-Solalové *Sartre: A Life* (Život Jeana-Paula Sartra, v angl. Londýn 1987) a z monografie Simone de Beauvoir Claudea Francise a Fernande Gontierové (v angl. Londýn 1987). Nepostradatelným pramenem v Gollanczově případě je vyčerpávající a poctivý životopis Victor Gollancz Ruth Dudley Edwardsové (Londýn 1987). U Lillian Hellmanové jsem ocenil nejen mistrovskou ukázkou detektivní práce Williama Wrighta *Lillian Hellman: The Image, the Woman* (Lillian Hellmanová jako obraz a jako žena, Londýn 1987), ale i knihu Diane Johnsonové *The Life of Dashiell Hammett* (Život Dashiella Hammetta, Londýn 1984). V poslední kapitole jsem vycházel především ze souboru Davida Pryce-Jonese *Cyril Connolly: Diaries and Memoir* (Deníky a paměti Cyrila Connollyho, Londýn 1983), životopisu Hilary Millsové *Mailer* (New York 1982), dále z práce Kathleen Tynanové *The Life of Kenneth Tynan* (Život Kennetha Tynana, Londýn 1987), knihy Roberta Katze a Petera Berlinga *Love Is Colder than Death: The Life and Times of Rainer Werner Fassbinder* (Láska je chladnější než smrt: Život a doba Rainera Wenera Fassbindera, Londýn 1987) a práce Fern Marji Eckmanové *The Furious Passage of James Baldwin* (Zuřivá pouť Jamese Baldwina, Londýn 1968). Všem těmto autorům patří můj vděk. Odkazy na četné další citované práce najdou čtenáři v závěrečných poznámkách.

KAPITOLA I

JEAN-JACQUES ROUSSEAU: „ZAJÍMAVÝ BLÁZEN“

Vliv intelektuálů v průběhu uplynulých dvou staletí postupně sílil. Ba co víc, vzestup světské inteligence se stal klíčovým faktorem formování moderního světa. V dlouhodobém náhledu na dějiny jde v mnohém o nový úkaz, byť je pravda, že už od počátku se intelektuálové ve svých dřívějších vtěleních kněží, písařů a proroků snažili společnost vést. V náboženských kulturách nehledě na to, zda byly primitivní nebo civilizované, však jejich ideologické či morální snahy o inovaci omezovaly kánony vnější moci i okovy tradic. Nebyli to – a ani nemohli být – myšlenkoví dobrodruzi s nespoutaným duchem.

S úpadkem moci církve v osmnáctém století se vynořil nový druh rádce, jenž zaplnil vzniklé vakuum a vydobyl si pozornost společnosti. Světský intelektuál mohl být klidně deista, skeptik i ateista, a přes to přese všechno byl neméně odhodlán bližním vysvětlovat, jak si mají počínat, podobně jako kterýkoli papež nebo jiná církevní autorita. Od začátku dával najevo výjimečnou oddanost zájmům lidstva a hlásil se k evangelické povinnosti zušlechťovat je svým učením. K tomuto úkolu, jež si osobně vytyčil, přistupoval mnohem radikálněji než jeho kněžští předchůdci. Nemínil se dát omezovat žádným oficiálním náboženstvím. Na základě vlastního zdravého rozumu se rozhodoval, co si z kolektivní moudrosti minulosti, odkazu tradic nebo normativních kodexů vybere, co přijme i co úplně zamítne. Poprvé v dějinách lidstva se tedy člověk s rostoucím sebevědomím a odvahou napřímil a dal světu najevo, že

dokáže diagnostikovat nemoci společnosti a léčit je sám, pomocí vlastní inteligence. A také to, že dokáže vznášet recepty nejen na ozdravení společenského řádu, ale i ohledně základních návyků příslušníků svého druhu, kteří se díky nim mohou změnit k lepšímu. Tito noví mentoři nebyli služebníky a tlumočníky bohů jako jejich předchůdci – oni bohy nahradili. Jejich hrdinou byl Prométheus, jenž uloupil nebeský oheň a snesl ho na zem mezi smrtelníky.

Jeden z nejvýraznějších rysů nových světských intelektuálů představovalo potěšení, s nímž kriticky přehodnocovali náboženství i jeho přívržence. Nakolik velké věroučné systémy lidstvu prospěly, a nakolik mu ublížily? Do jaké míry žili duchovní otcové v souladu se zásadami čistoty a pravdivosti, milosrdenství a tolerance, které věřícím hlásali? Nové odpovědi na tyto otázky vyznívaly krutě pro duchovenstvo i pro církve samé. Nyní, po dvou staletích, v nichž vliv náboženství slábl a slábl a svěštější intelektuálové sehrávali stále důležitější roli při formování našich postojů a vytváření institucí, nastal čas prověřit i *jejich* záznamy – veřejné i osobní. Rád bych se proto zaměřil především na mravní a kritické oprávnění intelektuálů vykládat lidstvu, jak by si mělo počínat. Jaké životy vedli oni? Jak čestně se chovali ke svým rodinným příslušníkům, přátelům a společníkům? Jak se projevovali v sexu a jací byli hospodáři? Říkali a psali pravdu? A jak obstály jejich teorie v praktickém chodu času?

Začněme u Jeana-Jacquesa Rousseaua (1712–1778), prvního z moderních intelektuálů, který zosobňoval jejich archetyp a v mnoha ohledech byl také nejvlivnější. Už před ním se muži typu Voltaira pokusili bořit oltáře a dosazovat na trůn rozum, avšak teprve Rousseau byl prvním intelektuálem, v němž se propojily všechny podstatné charakteristiky moderního prométheovce: přesvědčení o právu odmítnout stávající řád jako takový, důvěra ve svou schopnost proměnit ho od základu čistě podle vlastních zásad, víra, že toho lze dosáhnout politickými prostředky, a v neposlední řadě uznání zásadní role instinktu, intuice a impulsu v lidském konání. Rousseau byl přesvědčen o tom, že vyniká výjimečnou láskou k lidem a že je obdařen jedinečným nadáním znásobit blaho bližních. Dodnes mu dává v tomto ohledu za pravdu obdivuhodné množství lidí.

Jeho krátkodobý i dlouhodobý vliv byl nesmírný. Už jeho bezprostřední následovníci ověnčili tohoto intelektuála gloriolou mýtu.

Zemřel sice deset let před vypuknutím Velké francouzské revoluce, nicméně většina jeho vrstevníků ho činila zodpovědným za její rozpoutání a dávali mu též za vinu zhroucení *ancien régime* v Evropě. V tomto názoru byli zajedno Ludvík XVI. i Napoleon Bonaparte. „Mezi vůdci docházelo k vážným hádkám o to, kdo z nich se nejmíc podobá Rousseauovi,“ poznamenal Edmund Burke o tehdejších revolučních politických elitách, „poněvadž on byl jejich měřítkem dokonalosti.“ I Robespierre se nechal slyšet, že „Rousseau je muž, jenž byl díky své vznešené duši a ušlechtilému charakteru hoděn role učitele lidstva“. Konvent za revoluce odhlasoval, aby byl Rousseauův popel přenesen na Pantheon. Při té příležitosti ceremoniář pravil: „Jen díky Rousseauovi a jeho ozdravnému pokroku jsme změnili svou morálku, zvyklosti, zákony, pocity i obyčeje.“¹ Daleko zásadnějším způsobem a v delším časovém rozpětí změnil Rousseau mnohé základní předpoklady civilizovaného člověka a přestavěl nábytek v lidské mysli. Rozsah jeho vlivu je sice až dramaticky široký, ale dal by se shrnout do pěti hlavních bodů. Zaprvé, všechny naše moderní představy o vzdělání jsou do jisté míry ovlivněny Rousseauovým učením, zejména jeho pojednáním *Emil aneb O výchově* (1762), v němž zpopularizoval a svým způsobem vlastně i podnítil kult přírody, zálibu v pobytu na čerstvém povětří, touhu po svěžesti, spontánnosti, povzbuzení a přirozenosti. Přišel tehdy s první kritikou městské vyumělkovanosti a stal se nejen otcem otužování, přívržencem pravidelného pohybu, vyznavačem sportu jako faktoru, který formuje lidský charakter, ale i otcem chataření.²

Zadruhé, vzhledem k tomuto přehodnocení přírody učil Rousseau své čtenáře nedůvěře v postupný pokrok v rámci zušlechťování života, který s sebou přináší materialistická kultura – v tomto smyslu odmítal osvícenské hnutí, z něhož vyšel, a hledal mnohem radikálnější řešení.³ Trval na tom, že sám rozum jako léčebná kúra, jíž by se měla společnost podrobit, naráží na nemalá omezení. To však podle něj neznamená, že by mysl nebyla schopna dosáhnout nezbytných změn, jelikož je nadána schopností poetického srozumění i darem intuice – a těch musí využít, aby potřela jalový diktát rozumu.⁴ Na podporu této myšlenky napsal svá *Vyznání*, dokončená roku 1770, ale vydaná až po jeho smrti. Třetí Rousseauův přínos se týká počátku romantismu a zrodu moderní literatury založené na introspekci. Autor tu rozpracoval prvotní objev

renesance – důraz na individualitu – a pozvedl ho na mnohem vyšší úroveň tím, že se ponořil do lidského nitra, vylovil z jedince duši a předložil ji obecnstvu k bedlivému prozkoumání. Čtenářům se tím poprvé odhalilo srdce takříkajíc z rubové strany, i když – a v tom je moderní literatura naprosto typická – šlo o dost ošidný pohled. Srdce, budící zvenčí zdání takové upřímnosti, ve skutečnosti obývaly klam a záludnost.

Čtvrtý koncept, který Rousseau zpopularizoval, byl svým způsobem ze všech nejpřesvědčivější. Vyzdvižení společnosti z primitivního stadia k městské komplikovanosti podle něj člověka zkazilo: jeho přirozená sebeláska, již ve své mateřštině říkal *amour de soi*, se změnila v mnohem zhoubnější instinkt: *amour-propre* neboli čistou lásku, v níž se proplétá sebeúcta s marnivostí. Člověk se pak začne poměřovat tím, co si o něm myslí druzí, a snaží se na ně tudíž zapůsobit prostřednictvím svých statků, svou mocí, rozumovou a mravní převahou. Jeho sebeláska a sebeúcta se mění v soupeřivost a hrabivost, a tím se odcizuje nejen ostatním lidem, které už napříště vnímá jako protivníky, a ne jako bratry, ale rovněž sám sobě.⁵ Toto odcizení vyvolává v člověku duševní onemocnění, vyznačující se tragickým rozporem mezi zdáním a realitou.

Zlo soutěživosti, jak ho nazíral Rousseau, ničí vrozený smysl člověka pro obecné blaho a povzbuzuje v něm nejhorší rysy včetně touhy druhé zneužívat k vlastnímu prospěchu. Proto nedůvěřoval institutu soukromého vlastnictví, v němž spatřoval zdroj společenského zla. Jeho pátým přínosem se tak v předvečer průmyslové revoluce stalo rozpracování principů kritiky kapitalismu, a to jak v předmluvě ke hře *Narcis*, tak v *Rozpravě o původu a základech nerovnosti mezi lidmi*, v níž označil vlastnictví a soupeření o další majetky za prvotní příčinu odcizení.⁶ Z této myšlenkové zásobárny pak bezostyšně kořistili Marx & spol., kteří podobně vytěžili i Rousseauovu představu o průběhu kulturní evoluce. „Přírodní“ pro něj totiž znamenalo „původní“ neboli „předkulturní“. Veškerá kultura s sebou přináší potíže, protože právě ve vztahu k druhému člověk projeví své pravé sklony. Jak autor uvádí v pojednání *Emil aneb O výchově*: „Dech člověka je pro jeho lidské souputníky osudový.“ Umělý a neustále se rozvíjející konstrukt kultury, v níž je člověku dáno žít, diktuje tedy jeho chování, a to lze zlepšit či úplně přetvořit výhradně změnou kultury a konkurenčních sil, které ji zplodily – jinými slovy sociálním inženýrstvím.

Tyto autorovy představy jsou natolik obsáhlé, že by samy o sobě vytvořily hotovou encyklopedii moderního myšlení. Popravdě řečeno však nepocházely jen z jeho hlavy. Rousseauův seznam četby byl obsáhlý: Descartes, Rabelais, Pascal, Leibniz, Bayle, Fontenelle, Corneille, Petrarca, Tasso. Zvláštní slabost měl pro Johna Locke a Michela de Montaigne. Francouzská spisovatelka a historička Germaine de Staël v přesvědčení, že Rousseau „byl obdařen tím nejvznešenějším nadáním, jaké kdy bylo propůjčeno člověku“, prohlásila: „Nevymyslel nic. Ale zažehnul všechno svým ohněm.“ Jeho texty byly tak živé a neotřelé právě díky prostému, přímému, intenzivnímu, v pravém slova smyslu vášnivému stylu. A proto je publikum četlo jako ohromující odhalení.

Kdo byl tedy ve skutečnosti zdrojem tak výjimečné morální a intelektuální síly a kde k ní přišel? Rousseau byl rodem Švýcar. Přišel na svět roku 1712 v Ženevě a byl vychován v kalvínském duchu. Otec Isaac se živil jako hodinář, ale jeho obchod příliš neprosperoval, poněvadž se jako buřič častokrát zapléтал do pouličních nepokojů a násilností. To matka Suzanne Bernardová pocházela z celkem zámožné rodiny, jenže devět dní po narození Jeana-Jacquesa zemřela na horečku omladnic. Ani jeden z rodičů nepocházel z okruhu dynastií, jež vytvářely ženevskou oligarchii a z nichž se rekrutovaly volený Sbor dvou set a Vnitřní rada pětadvaceti, nicméně požívali všech zdejších právních i voličských výsad, a Rousseau si byl trvale vědom svého nadřazeného postavení. Ve svých zájmech byl přirozeně konzervativní (což se netýkalo jeho intelektuálního přesvědčení) a celý život opovrhoval lůzou bez volebního práva. Jeho rodina měla také naštěstí poměrně značný majetek.

Dívčí živel v rodině postrádal, měl jen o sedm let staršího bratra. Sám se brzy začal silně podobat matce a stal se mazánkem ovdovělého otce. Isaakův výchovný přístup však lavíroval mezi plačtivou náklonností a násilnickým zastrašováním, takže i jeho miláček Jean-Jacques otcovo působení odsuzoval. V *Emilovi* si později postěžoval: „Ctižádost, lačnost, tyranství i pomýlená předvídavost otců, jakož i jejich lhostejnost a krutá necitlivost škodí dětem stokrát víc než bezmyšlenkovitá laskavost matek.“ Oběti této nevyrovnanosti se nakonec stal starší ze sourozenců: roku 1718 ho totiž na otcovu žádost vsadili do nápravného zařízení pouze na základě tvrzení, že je nezvladatelný raubíř. O pět let později odtamtud hoch uprchl a už ho nikdy nikdo neviděl. Tím pádem

se stal Rousseau prakticky jedináčkem – i to měl společné s mnoha dalšími moderními intelektuálními vůdci. Přestože byl svým způsobem rozmazlován, odnesl si z dětství silný pocit zanedbanosti a – což byla možná jeho nejvýznačnější charakteristika – také sebelibosti.⁷

Smrt ho brzy připravila i o otce a o nevlastní matku. Rytectví, kam ho dali do učení, chlapec nenáviděl. Krátce před svými šestnáctými narozeninami, v roce 1728, od mistra utekl a konvertoval ke katolicismu, aby si získal záštitu madame Françoise-Louise de Warens z Annecy. Podrobnostem o nejranější fázi jeho mladického formování, jak ji sám autor popisuje ve svých *Vyznáních*, ale nelze příliš věřit. Mnohem podstatnější fakta se dají načerpat z Rousseauovy korespondence i z bezedné studnice jeho objemného díla.⁸ Madame de Warens žila z francouzské královské renty a byla zřejmě agentkou nejen francouzské vlády, ale i římskokatolické církve. Rousseau u ní pobýval na její náklady po většinu let 1728–1742. Jistý čas byl jejím milencem, ale nejednou si odskočil i jinam. Ještě po třicítce provázely jeho život neúspěchy a značná závislost na ženském dobrodiní. To už vyzkoušel přinejmenším třináct povolání: zkoušel se živit jako rytec a lokaj, studoval v semináři, přivydělával si jako hudebník, působil jako úředník, sedlák, učitel, pokladník, opisovač not, spisovatel i osobní tajemník. V roce 1743 se domohl postavení div ne z říše snů, když se stal tajemníkem hraběte de Montaigua, francouzského velvyslance v Benátkách. Zaměstnání skončilo po jedenácti měsících hodinovým vyhazovem a mladík vzal raději nohy na ramena, aby se vyhnul pochopům benátského senátu, kteří ho hodlali vsadit do vězení. Hrabě Montaigu tvrdil (a jeho verze zní důvěryhodněji než Rousseauova), že jeho tajemník byl vržen napospas chudobě pro „ohavné sklony“ a „nevýslovnou nestoudnost“, pramenící z jeho „šílenství a vysokého mínění o své osobě“.⁹

Rousseau po jisté době dospěl k názoru, že je rozeným spisovatelem. Dovedl se nesmírně obratně vyjadřovat. Dosvědčují to ostatně jeho dopisy, v nichž prezentuje své spory, aniž puntičkářsky ulpívá na faktech. Mohl se stát třeba skvělým právníkem. (Vysloužilý voják Montaigu nenáviděl svého dočasného tajemníka mimo jiné proto, že mladík při diktování nápadně zíval, a dokonce se opovážil přecházet k oknu, zatímco se jeho nadřizený pídil po správné formulaci.) V roce 1745 se Rousseau poznal s pradlenou Thérèse Levasseurovou, ženou o deset let

mladší než on, která se stala jeho stálou milenkou. To pomohlo jeho přelétavost do jisté míry usadit. Mezitím se setkal a spřátelil s vůdčí postavou osvícenství Denisem Diderotem a později se stal šéfredaktorem jeho *Encyklopedie*. Diderot byl stejně jako Rousseau synem řemeslníka, který se však vypracoval bez cizího přispění, a jako příkladně laskavý muž dokázal neúnavně podporovat talenty druhých. Rousseau mu za hodně dluží. Diderotovým prostřednictvím se totiž mimo jiné seznámil s německým literárním kritikem a diplomatem Friedrichem Melchiorem Grimmem, jenž byl dobře zapsán ve společenských kruzích. Grimm pak Rousseaua uvedl do slavného radikálního salonu barona d'Holbacha, jemuž se přezdívalo „majordomus moudrosti“.

Hnutí francouzských intelektuálů se teprve formovalo a po celou druhou polovinu osmnáctého století se jeho vliv upevňoval. Ještě ve čtyřicátých a padesátých letech však bylo postavení těchto kritiků společnosti namnoze vratké – kdykoli se stát cítil v ohrožení, měl tendenci na ně s nečekanou prudkostí zaútočit. Rousseau si sice později nejednou hlasitě stěžoval na útlak, jemuž byl vystaven, ale ve skutečnosti nemusel čelit takovým potížím jako většina jeho souputníků. Kupříkladu Voltaira veřejně ztloukli lokajové šlechtice, jehož urazil, a odkroutil si skoro rok v Bastille. Šířitelům zakázaných knih hrozilo deset let na galejích. Diderot byl v červenci 1749 zatčen a uvržen do samovazby v pevnosti Vincennes za uveřejnění knihy obhajující ateismus. Strávil tam tři měsíce. Rousseau ho v žaláři navštěvoval, a když jednou kráčil po silnici do Vincennes, zahlédl v novinách oznámení Dijonské literární akademie, jež čtenářstvo vyzývala k zasílání příspěvků do esejistické soutěže na téma „Přispívá obroda vědy a umění ke zlepšení morálky?“.

Tato příhoda z roku 1750 byla pro Rousseauovo životní směřování rozhodující. V tu chvíli se dostavil záblesk inspirace, co je třeba vykonat. Ostatní účastníci soutěže se budou určitě zastávat vědy a umění, uvažoval, kdežto on bude prosazovat nadřazenost přírody. Náhle, jak uvádí ve *Vyznáních*, se ho zmocnilo nadšení pro „pravdu, svobodu a ctnost“. Údajně mu hlavou prolétlo: „Pravda, ctnost! Budu křičet víc a víc: pravda, ctnost!“ Autor ještě dodává, že mu tehdy kabátec prosákl slzami, o nichž ani netušil, že je vyplakal. Na tom by mohlo něco být – Rousseau se rozplakal snadno. Jisté však je, že právě tehdy a tam se rozhodl sepsat esej obhajující názory, které se staly oporou jeho přesvědčení, právě tento

paradoxní postoj mu dopomohl k vítězství a téměř přes noc ho proslavil. Devětatřicetiletému, dosud neúspěšnému a zahořklému muži, jenž tolik bažil po uznání, se konečně podařilo udeřit na hlavičku správný hřebíček. Jeho esej vyznívá nepřesvědčivě a dnes už se téměř nedá číst – konec konců jako vždycky, když se člověk ohlíží za nějakou literární událostí, nakonec žasne nad tím, že něco tak ubohého dokázalo způsobit takový výbuch proslulosti. Slavný kritik Jules Lemaître nazval toto okamžité zbožnění Rousseaua „jedním z nejvýmluvnějších důkazů lidské tuposti“ v dějinách.¹⁰

Publikování *Rozpravy o vědách a umění* neučinilo z autora boháče, byť v tehdejší společnosti hojně kolovalo a vyšlo téměř ve třech stovkách výtisků. Prodalo se jich ale mnohem méně – na takových tiscích obvykle vydělali jen knihkupci.¹¹ Zveřejnění tohoto spisu mu však otevřelo dveře do mnoha šlechtických domů a noblesních sídel, kde se scházela tehdejší módní intelektuální smetánka. Rousseau by se sice dokázal uživit opisováním notových záznamů – a občas se tak díky překrásnému rukopisu i živil –, nicméně počínaje rokem 1750 se domohl postavení, kdy mohl trvale žít na útraty aristokracie s výjimkou oněch nezřídkaých případů, kdy se svému chlebovárci zahryzl do ruky. Stal se tedy profesionálním spisovatelem. Ostatně odjakživa hýřil nápady, a když došlo na věc, dokázal je i snadno a hravě literárně zpracovat. Vliv jeho knih byl však ještě za jeho života i dlouho poté různorodý.¹² Pojednání *O společenské smlouvě*, dílo obecně pokládané za shrnutí autorovy filosofie dospělého věku, které začal psát v roce 1752 a vydal o deset let později, se za Rousseauových časů setkala jen s vlažným zájmem. Znovu bylo vydáno jen jednou, roku 1791. Průzkum konaný v pěti stech současných knihovnách objevil pouze jediný výtisk. Výzkumnice Joan McDonaldová, která pročetla 1 114 politických pamfletů uveřejněných v letech 1789–1791, v nich našla jen dvanáct odkazů na tento spis.¹³ „Je třeba rozlišovat mezi Rousseauovým kultem a vlivem jeho politického myšlení,“ upozorňuje badatelka. Rousseauovský kult, zahájený a posilovaný jeho vítězným esejem, se opíral o dvě knihy. První představoval román *Julie aneb Nová Heloisa* s podtitulem *Dopisy dvou milenců*, založený na Richardsonově *Clarisse*. Tento příběh o pronásledování, svedení, pokání a potrestání mladé ženy je podán s výjimečnou schopností oslovit nejen lascivní pudy čtenářů – přesněji řečeno většinou čtenářek ze

vzmáhajících se měšťanských vrstev –, ale i jejich morální citění. Látka je na svou dobu pojata často až příliš otevřeně, zato závěrečné poselství vyznívá vysoce morálně. Pařížský arcibiskup knihu obvinil z toho, že „šíří jed touhy, zatímco předstírá jeho potírání“, jenže tím pouze podporil její prodej. K popularitě tohoto díla přispěl rovněž Rousseauův prohnaný úvod, v němž autor tvrdí, že dívka, která si z románu přečte byť jedinou stránku, je ztracená duše, a vzápětí přispěchá se samozřejmým předpoknutím, že „cudné dívky nečtou milostné romány“. Ve skutečnosti toto dílo četly jak cudné panny, tak ctihodné matrony – a hájily své počínání tím, že z knihy citovaly její vysoce mravní poučení. Zkrátka a dobře, Rousseau vynikal talentem napsat bestseller a také ho napsal, přestože většina nákladu se šířila podloudně.

Rousseauovský kult zesílil po roce 1762 vydáním knihy *Emil aneb O výchově*, kde autor poprvé shrnul bezpočet svých názorů na přírodu a lidskou odpovědnost vůči ní, jež se měly později stát úhelným kamenem romantismu – tehdy ještě v dost zárodečném stavu. Svazek geniálně poskládal tak, aby přilákal maximum čtenářů, ačkoli v jistém ohledu byl Rousseau až příliš zdatný, než aby mu to posloužilo. Souviselo to s jeho silící touhou poukazovat coby prorok pravdy a ctnosti na limity rozumu a vymezovat v lidském srdci i místo pro náboženství. Začlenil proto do *Emila* kapitulu „Vyznání víry“, v níž obvinil své osvícenské intelektuálské současníky (především ateisty, ale týkalo se to i pouhých deistů) z arogance a dogmatismu. Rousseau dokonce prohlásil, že ve svém „takzvaném skepticizmu předstírají vševědoucnost“ a nedbají na újmu, kterou podkopáním víry způsobí všem slušným lidem. „Ničí a pošlapávají vše, co člověk uctívá, trpící připravují o útěchu, již čerpali z náboženství, a odstraňují jedinou sílu, která dokáže krotit vášně bohatých a mocných.“ To znělo jako velmi působivé tvrzení, avšak Rousseau cítil, že by ho měl vyvážit kritikou vládnoucí církve, zejména co se týče dogmatu zázraků a podpory lidské pověrčivosti. To ovšem byla náramná neopatrnost, zvláště když autor s úmyslem zabránit pirátskému šíření textu riskoval a knihu signoval. V očích francouzských církevních kruhů byl už tou dobou beztak podezřelý jako dvojí renegát: zprvu konvertoval ke katolictví, později se vrátil ke kalvinismu, aby získal ženevské občanství. Pařížský soudní dvůr, v němž převažovali jansenisté proslulí dodržováním přísné náboženské morálky, okamžitě vyjádřil ostré

námítky proti protikatolickým názorům vysloveným v *Emilovi*, nechal knihu před Palais de Justice veřejně spálit a vydal na Rousseaua zatykač. Autora včas varovali jeho vysoce postavení přátelé, a tak se stal pro příštích pár let uprchlíkem. Proti jeho dílu totiž vznesli námítky i kalvinisté, a proto musel neustále měnit bydliště. Nikdy však nezůstal bez mocných ochránců – ani v Británii (kam se v letech 1766–1767 uchýlil na patnáct měsíců), ani ve Francii, kde pobýval od roku 1767. V posledním desetiletí jeho života už o něj mocenský aparát nejevil valný zájem. Jeho největšími nepřáteli se tehdy stali další francouzští intelektuálové, hlavně Voltaire. Právě jako ráznou odpověď svým sokům sepsal Rousseau svá *Vyznání*, dokončená v Paříži, kde se v roce 1770 usadil. Neodvážil se sice text publikovat, nicméně povědomí o něm se šířilo díky tomu, že ho Rousseau předčítal v elegantních salonech. Ještě před jeho smrtí v roce 1778 začal autorův věhlas opět stoupat a tento proces posléze završila nastupující revoluce.

Rousseau se tedy dočkal pozoruhodného úspěchu ještě za svého života. Nepředpojatému pozorovateli by se mohlo zdát, že si neměl nač stěžovat – a přesto patří k největším reptalům v dějinách literatury. Trval na tom, že jeho život byl lemovaný utrpením a pronásledováním. Ba co víc, opakoval svoje stížnosti tak často a tak bolestínsky, že by mu člověk málem uvěřil. V jistém ohledu byl obzvláště urputný – to když líčil muka, jaká mu působilo jeho chronicky chatrné zdraví. Byl „nešťastným ubožákem, trpícím vleklými neduhy... a potácejícím se den co den svého žití mezi bolestí a smrtí“. Navíc prý „třicet let nemohl spát“. „Příroda,“ dodává autor, „jež mě stvořila pro utrpení, mne zároveň vybavila takovou tělesnou konstitucí, že bolest nebyla schopna vyčerpat mé síly, leč neustále mne s touž prudkostí trápila.“¹⁴ Pravda je, že měl neustále potíže se svým přirozením. V jednom dopise z roku 1755 se svému příteli, doktoru Tronchinovi, zmiňuje o „znetvoření orgánu, s nímž jsem se už narodil“. Jeho životopisec Lester Crocker po pečlivé diagnóze uvádí: „Mám důvod se oprávněně domnívat, že Jean-Jacques se narodil s vrozenou vadou vývodu močové trubice – s deformací, při níž močová trubice ústí někde v břišní stěně.“¹⁵ V dospělém životě ho to povážlivě omezovalo, neboť situace si žádala bolestivé cévkování. To v něm vedle tělesné trýzně vyvolávalo i chmury na duši. Rousseau neustále cítil nutkání močit, což na veřejnosti působilo značné komplikace,

zejména když se pohyboval ve vyšší společnosti. „Stále se ještě chvěji,“ napsal, „když si představím sebe sama v kroužku dam, odsouzeného čekat na to, až některá uzavře svůj vybraný proslov... Konečně nalézám dobře osvětlené schodiště, ale tam dlí další dámy, jež mne zdržují. Poté prchám nádvořím plným ustavičně popojíždějících kočárů, jejichž kola mi hrozí rozdrčením, špalírem komorných, jež po mně pokukují, a lokajů, kteří postávají u stěn a posmívají se mi. Nemohu najít jedinou volnou stěnu či opuštěné zákoutí, příhodné pro mou potřebu. Nakonec mi nezbyvá než se vymočit na očích všem a na něčí vznešenou nohu v bílé punčoše.“¹⁶

Tato sebelítostivá pasáž spolu s dalšími důkazy naznačuje, že Rousseauův zdravotní stav nebyl zdaleka tak špatný, jak si spisovatel namlouval. Tu a tam, když to mělo posloužit jeho záměrům, naopak poukazoval na svou křepkost. Báchorky o letité nespavosti si vybájlil, neboť různí lidé dosvědčili, jak chrápe. David Hume, jenž s ním cestoval po Anglii, napsal: „Je to jeden z nejodolnějších lidí, jaké jsem kdy poznal. Strávil deset hodin v noci na palubě v nejkřutější zimě, kdy všichni námořníci div neumrzli, a nijak mu to neublížilo.“¹⁷

Neustálé starosti o vlastní zdraví, oprávněné i upřílišněné, se staly zdrojem sebelítosti, která Rousseaua obklopovala jako odér a čerpala z událostí, jimiž si v životě prošel. Od poměrně útlého věku se Jean-Jacques naučil vyprávět to, co později nazýval svým „příběhem“, aby si získal soucit urozených dam, o jejichž přízeň mu šlo především. Nazýval proto sám sebe „nejnešťastnějším ze smrtelníků“, promlouval o „chmurném osudu, který se mu pověsil na paty“, pohnutě popisoval, jak „jen málo lidí vyplakalo tolik slz“. „Můj osud je z rodu těch, jež by se nikdo neodvážil vylíčit a nikdo by mu neuvěřil,“ prohlašoval – sám ho však ve skutečnosti na veřejnosti líčil celkem na potkání a mnozí mu i uvěřili, aspoň dokud lépe nepoznali jeho povahu. Jeho ochránkyně madame d'Épinay, k níž se zachoval ohavně, poznamenala dokonce i poté, co zjistila, jak se věci mají: „A přece jsem dojata oním prostým a neotřelým způsobem, jakým líčí svá neštěstí.“ Byl psychologicky vzato zdatným citovým vyděračem, takže nás ani nepřekvapí, že v mládí psával prosebné listy. Jeden z nich se dochoval: byl adresován savojskému guvernérovi a požadoval po něm penzi na základě sdělení, že pisatel trpí strašlivou chorobou způsobující znetvoření, a ocitne se tedy brzy na márách.¹⁸